

SPOIL TO SPECTACULAR

O RWBEL I'R RYFEDDOL

Circular walk/Approx 2.5 Km (1.5 miles)/1 hour

Taith gylch/Tua 2.5 Km (1.5 milltir)/1 awr

TREASURE TRAILS LLWYBRAU TRYSOR

TREASURE TRAIL TALES

Welcome to the Blaenavon World Heritage Site! Since the year 2000 this industrial landscape has been recognised as one of the world's top heritage treasures. This is because it is one of the very few places where you can follow the story of the industrial revolution. A story that was first carved into the landscape by an army of people, using little more than picks and shovels, some 200 years ago.

However, this industrial landscape does not reveal its secrets very easily so you will have to get out and discover

its hidden gems for yourselves! To help you, we've created this series of 'Treasure Trails', each one with a tale to tell, treasure to find and challenges to complete along the way.

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site. By the time you've walked our trails you'll be an expert in reading the landscape, seeing it for what it really is, full of character and historical interest - a true testament to human endeavour.

STORÏAU TEITHIAU TRYSOR

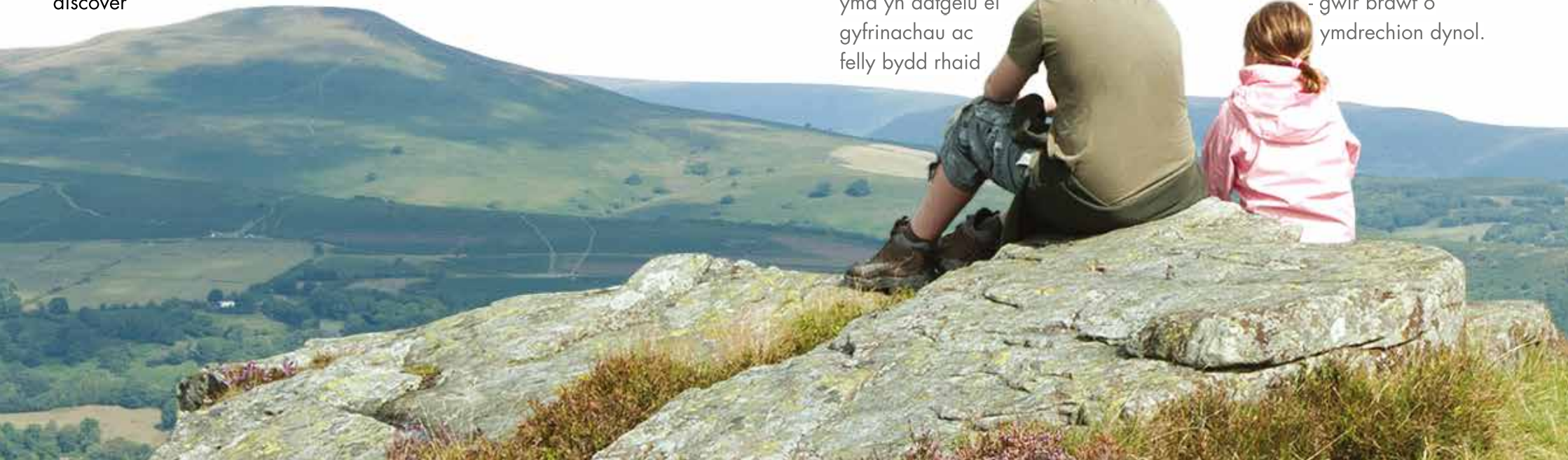
Croeso i Safle Treftadaeth Byd Blaenafon! Ers y flwyddyn 2000 mae'r tirlun diwydiannol hwn wedi'i gydnabod yn un o drysorau pennaf treftadaeth y byd. Y rheswm am hyn yw ei fod yn un o'r ychydig iawn o leoedd lle gallwch ddilyn stori'r chwyldro diwydiannol. Dyma sori a gafodd ei naddu gyntaf yn y tirlun gan fyddin o bobl yn defnyddio fawr ddim mwy na chaib a rhaw, tua 200 mlynedd yn ôl.

Er hynny, nid ar chwarae bach y mae'r tirlun diwydiannol yma yn datgelu ei gyfrinachau ac felly bydd rhaid

ichi fynd ati i ganfod ei drysorau cudd drosoch eich hunain! I'ch helpu, rydyn ni wedi creu'r gyfres yma o 'Teithiau Trysor', bob un â'i stori i'w hadrodd, ei drysor i'w ganfod a'i heriau i'w cwblhau ar hyd y ffordd.

Gobeithio y cewch chi hwyl yn crwydro Safle Treftadaeth Byd Blaenafon. Erbyn ichi gerdded ein llwybrau fe fyddwch yn arbenigwr mewn darllen y tirlun. Byddwch yn gweld beth sydd yno mewn gwirionedd, tirlun llawn cymeriad a diddordeb hanesyddol

- gwir brawf o ymdrechion dynol.

The Miner's Tale

Nothing short of spectacular, that's what it is! There surely can't be many places in the world where the landscape changed so much in such a short space of time. From green to black to green again, all within a couple of generations. Of course I'm not getting out much these days. A lifetime spent working in the pit has taken its toll and my chest's as wheezy as the steam trains that puff up to the Whistle & back just across the way. But I have been able to watch it all unfold from my bedroom window. We've got a ringside seat up here in Garn-yr-Erw.

All that tipping. I suppose it was because we didn't have so many regulations back then. They say that in some places the spoil got to be 30 metres deep. Filled up the valley they did and then piled more on top! 'Little Egypt' we called it because of all the conical shaped tips. Then in the 1990's the diggers moved in and transformed it into what you see today. Garn Lakes – now a local nature reserve.

You can see the transformation for yourself. Go up past the railway and take a look at what the experts call a pre-industrial agricultural landscape. I like to call it the 'forgotten farmhouses'.

The area certainly is a reminder of what the landscape used to look like before all the mining started...

Oh and don't forget to give me a wave on your way back down.

Hanes y Mwyngloddwr

Ddim llai na rhyfeddol, dyna beth ydyw! Doed bosib bod yna lawer o lefydd yn y byd lle mae'r dirwedd wedi newid cymaint mewn cyfnod mor fyr o amser. O wyrdd i ddu i wyrdd unwaith eto, a'r oll o fewn ychydig o genedlaethau. Wrth gwrs, dydw i ddim yn mynd allan llawer mwyach. Mae oes o weithio yn y pwll wedi gwneud difrod ar fy iechyd ac mae fy mrest mor wichlyd â'r trenau stêm gyferbyn â'r ffordd sy'n mynd lan at y Whistle ac yn ôl. Ond rwyf wedi gallu ei wylïo i gyd yn cael ei ddatgelu o ffenestr fy ystafell wely. Mae gennym sêth flaen i fyny yma yn Garn-yr-Erw.

Yr holl dipïo. Mae'n debyg ei fod oherwydd nad oedd gennym gymaint o reoliadau bryd hynny. Maent yn dweud mewn rhai manau roedd y rwbel yn 30 metr o ddyfnder. Fe wnaethant lenwi'r cwm ac yna pentyrru mwy ar ei ben! 'Little Egypt' byddem yn ei alw oherwydd yr holl domennu siâp conigol. Yna, yn y 1990au symudodd y cloddwyr i mewn a'i drawsnewid i mewn i'r hyn a welwch heddiw. Llynnoedd Garn – sydd erbyn hyn yn warchodfa natur leol.

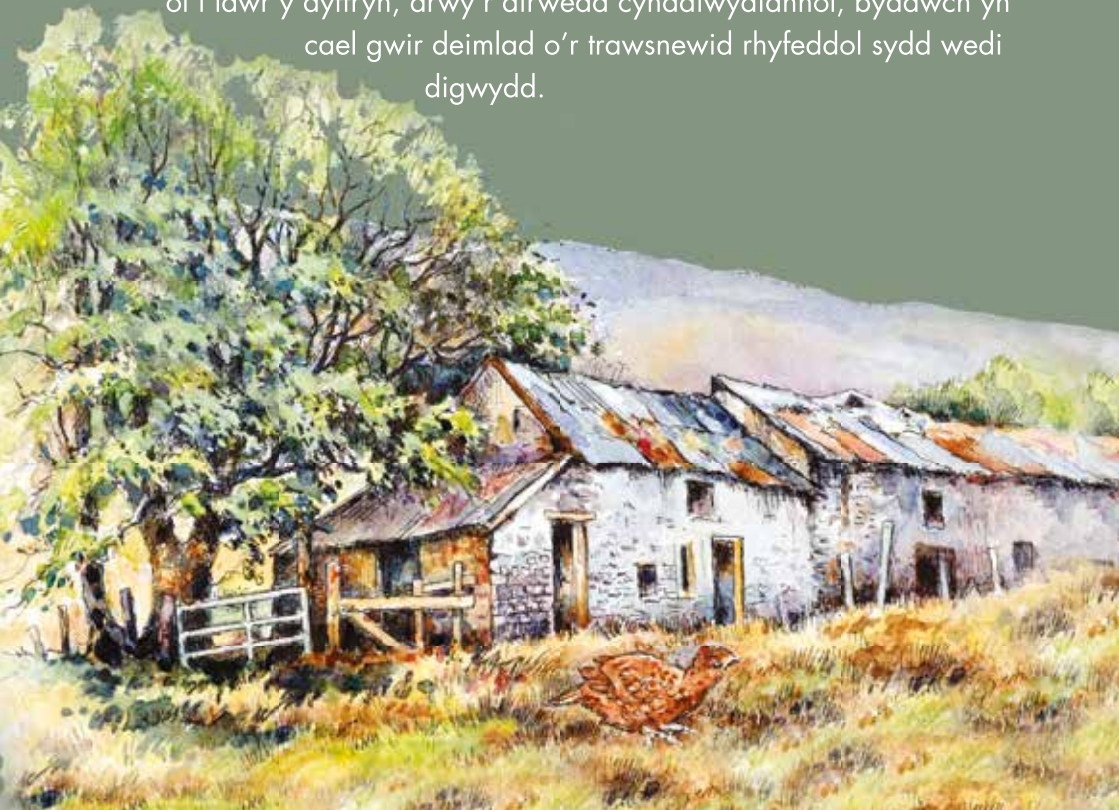
Gallwch weld y trawsnewid eich hun. Ewch i fyny heibio'r rheilffordd ac edrychwch ar yr hyn y mae'r arbenigwyr yn ei alw yn dirwedd amaethyddol cynddiwydiannol. Rwy'n hoffi ei alw yn y 'ffermdai angof'. Mae'r ardal yn sicr yn ein hatgoffa o sut roedd y dirwedd yn edrych cyn i'r holl fwyngloddio dechrau... O, a pheidiwch ag anghofio chwifio ataf ar eich ffordd yn ôl i lawr.

Forgotten Farmhouses

On the return leg of your walk you will pass through an area of the World Heritage Site which has been largely unaffected by tipping. Possibly dating back to the medieval period this small landscape pocket is characterised by irregular shaped fields, bounded by dry stone walls and small traditional stone built farmsteads – the so called 'Forgotten Farmhouses'. As you walk back down the valley, through this pre-industrial landscape you will get a real sense of the amazing transformation that has taken place.

Ffermdai Angof

Ar y ffordd yn ôl o'ch taith gerdded, byddwch yn mynd trwy ardal o Safle Treftadaeth y Byd sydd heb ei effeithio i raddau helaeth gan dipio anghyfreithlon. Mae'r boced tirwedd fach hwn sy'n dyddio'n ôl i'r cyfnod canoloesol yn cael ei nodweddu gan gaeau afreolaidd ei siâp, sydd wedi'i ffinio gan waliau cerrig sych a ffermydd bychain a adeiladwyd o gerrig traddodiadol - yr hyn a elwir yn y 'Ffermdai Angof'. Wrth i chi gerdded yn ôl i lawr y dyffryn, drwy'r dirwedd cynddiwydiannol, byddwch yn cael gwir deimlad o'r trawsnewid rhyfeddol sydd wedi digwydd.

Garn Lakes Challenge

To take the challenge you will first need to find the Garn Lakes Treasure Marker... it's a cast iron disc set in the ground on the path in between the two main lakes. Once you've found it stand on top and look around. Can you spot a large spoil tip? What direction do you need to look in to see it? Do you know the name of this tip? The answers to the challenge can be found on the back cover of this leaflet.

Her Llynnoedd Garn

Er mwyn cymryd yr her bydd angen i chi ddod o hyd i Farcwyr Trysor Llynnoedd Garn yn gyntaf... disg haearn bwrw a osodwyd yn y ddaear rhywle ar y llwybr rhwng y ddau brif lyn ydyw. Unwaith y byddwch wedi dod o hyd iddo sefchwch ar ei ben ac edrychwch o'ch cwmpas. Allwch chi weld tomen rwbel mawr? I ba gyfeiriad y mae angen i chi edrych i'w weld? Ydych chi'n gwybod enw'r domen hwn? Gall yr atebion i'r her gael ei gweld ar glawr cefn y daflen hon.

SPOTTER'S GUIDE CANLLAW GWYLWYR

Ten top spots
Deg peth gorau i'w gweld

The result of all that industrial activity is a rich mosaic of habitats for wildlife and a highly diverse range of species that have made the Blaenavon World Heritage Site their home. What might you expect to see along the way? To help you identify some of the inhabitants we've highlighted a few below. See if you can spot them too...

Canlyniad yr holl weithgarwch diwydiannol yw brithwaith cyfoethog o gynfainoedd ar gyfer bywyd gwylt ac ystod amrywiol iawn o rywogaethau sydd wedi gwneud cartref yn Safle Treftadaeth y Byd. Beth allwch ddisgwyl gweld ar hyd y ffordd? Er mwyn eich helpu i adnabod rhai o'r trigolion rydym wedi amlygu rhai isod. Gwelwch os gallwch chi eu gweld hefyd...

Carline Thistle
Ysgallen Ddail Gellast

Hare
Ysgyfarog

Primrose
Brailen

Snipe
Giach

Swallow
Gwennol

Wigeon
Chwiwell

Common Spotted-Orchid
Tegeirian Brych Cyffredin

Five Spot Burnet Moth
Gwafyn Bwrned Pum Smotyng

Marbled White Butterfly
Iâr Fach Gleisiog

Ragged Robin
Carpiog y Gors

How did you get on?
Sut daethoch chi ymlaen?

POINTS/PWYNT 30+ you're a top spotter!
rydych yn wylwyr o fril

15-30 good spotting
gwylwyr da

5-15 room to improve your spots!
lle i wella eich sgiliau gwylt!

<5 never mind better luck on the next Treasure Trail!
dim ots, gwelwch lwc ar y Llwybr Tysor nesaf!

SPOIL TO SPECTACULAR O RWBEL I'R RYFEDDOL

Trail Starts Here
Llwybr yn Dechrau Yma

Dechreuwch yn y Maes Parcio ym Mhwll Mawr.

Cerddwch yn ôl i lawr y bryn a phan fyddwch yn cyrraedd mynediad olwyn droellog nodweddiadol Pwll Mawr trowch i'r chwith. Yna cerddwch 50M ymhellach, o dan bont y rheilffordd, a throwch i'r chwith eto ymlaen i'r llwybr beicio.

gadw'r llynnoedd ar eich ochr dde nes i chi gyrraedd brig yr ail llyn, ac yna ewch i'r chwith gan gadw'r Whistle Inn ar eich ochr chwith.

4. Cors Waun Afon

Ffynhonnell yr Afon Llywd, mae'r gors mawn hwn cymaint â chwe metr mewn dyfnder mewn manau, ac mae o ddi-ddordeb archeolegol sylweddol. Mae'r gors hefyd yn gynefin gwerthfawr i fywyd gwylt.

Tua 150M ymhellach ar hyd y trac, defnyddiwch yr ysgol metel ar y chwith i ddod dros y wal cerrig sych. Dilynwch y llwybr gan gadw'r wal cerrig sych ar eich ochr chwith nes i chi gyrraedd ffermdy carreg adfeiledig.

5. Tŷ Rheinallt

Un o'r 'Ffermdai Angof', mae Tŷ Rheinallt yn nodweddiadol o'r tyddynnod a fyddai wedi bodoli cyn y diwydiannu yn ardal Blaenafon.

Parhewch i ddilyn y llwybr nes i chi gyrraedd tomen fawr sydd wedi ail-dyfu. Parhewch i lawr y llwybr neu ewch drwy'r giât ar y dde i gymryd gwyrriad yn dilyn yr arwyddion i Llwybr Tomen Coity.

6. Tomen Coity

Byddech yn maddau i rywun am feddwl fod hyn yn un o nodweddion naturiol y dirwedd, ond mewn gwirionedd mae hwn yn un o'r tomennu hynaf sydd ar ôl yn ardal Blaenafon.

Dilynwch y llwybr nes y byddwch yn dod yn ôl at Faes Parcio Pwll Mawr.

7. Pwll Mawr: Amgueddfa Lofaol Cymru

Mae'r amgueddfa hon wedi ennill gwobrwyon ac mae'n seiliedig ar bwll glo go iawn a gafodd ei suddo tua 1860 a'i chau yn 1980. Pwll Mawr yw'r atyniad mwyaf poblogaidd o fewn Safle Treftadaeth y Byd ac mae'n werth ymweld!

Rydym yn gobeithio eich bod wedi mwynhau eich taith gerdded ac yn awyddus i archwilio ein Llywbrau Tysor arall yn Nhirwedd Ddiwydiannol Safle Treftadaeth y Byd Blaenafon.

1. Rhwydwaith Beicio Cenedlaethol - Llwybr 46

Mae'r llwybr beicio hwn sydd oddi ar y ffordd yn dilyn llwybr hen reilffordd ac ar hyn o bryd yn ymestyn dros 7 milltir, o Fasn Camlas Pontymoile ym Mhont-y-pŵl i Llynnoedd Garn, Blaenafon.

Dilynwch y llwybr beicio. Pan gyrraeddwch y ffordd, gallwch fynd ar wyriad byr i Reilffordd Blaenafon (mae'r fynedfa 30M i fyny'r ffordd ar y chwith), neu gallwch ddilyn y ffordd i lawr yr allt i'r dde.

2. Rheilffordd Pont-y-pŵl a Blaenafon

Roedd y rheilffordd y gallwch ei weld yn arfer cario glo o byllau lleol i Ganolbarth Lloegr ac i Ddociau Casnewydd er mwyn cael ei allforio ledled y byd. Heddiw, mae'n gweithredu fel rheilffordd treftadaeth sy'n cynnig teithiau i ymwelwyr, i fyny ac i lawr y lein o fan hyn.

Nid oes palmant ar hyd y rhan hon o'r ffordd, felly byddwch yn ofalus i gadw llygad allan am draffig. Ar waelod yr allt, trowch i'r chwith i mewn i Warchodfa Natur Leol Llynnoedd Garn.

3. Gwarchodfa Natur Leol Llynnoedd Garn

Roedd hwn yn arfer bod yn ardal wedi ei orchuddio â thomennu rwbelaidd a hen weithfeydd glo, ond cafodd ei hadennill a'i hagor i'r cyhoedd yn 1997.

Parhewch i lawr y llwybr gan

7. Big Pit National Coal Museum

This award winning museum is based around a real mine which was sunk in about 1860 and closed in 1980. Big Pit is the most popular attraction within the World Heritage Site and well worth a visit!

We hope you enjoyed your walk and will want to explore our other Treasure Trails in the Blaenavon Industrial Landscape World Heritage Site.

Start at the Car Park at Big Pit.

Walk back down the hill and when you reach Big Pit's winding wheel entrance feature turn left. Then walk a further 50M, under the railway bridge, and turn left again onto the cycle route.

1. National Cycle network - Route 46

This off road cycle path follows the route of a disused railway line and currently extends 7 miles, from Pontymoile Canal Basin in Pontypool to Garn Lakes, Blaenavon.

Keep following the cycle path. When you reach the road you can take a short detour to the Blaenavon Railway (the entrance for which is 30M up the road to your left) or you can follow the road down the hill to the right.

2. Pontypool and Blaenavon Railway

The railway you can see used to carry coal from local mines to the English Midlands and to Newport Docks for export worldwide. Today it operates as a heritage railway offering trips to visitors, up and down the line from here.

There is no pavement along this stretch of road so be careful to watch out for traffic. At the bottom of the hill turn left into Garn Lakes Local Nature Reserve.

3. Garn Lakes Local Nature Reserve

This used to be an area covered in spoil tips and old colliery workings, but it was reclaimed and opened up to the public in 1997.

Carry on the path keeping the lakes on your right hand side until you reach the top of the second lake, then take a left keeping the Whistle Inn on your left.

4. Waun Afon Bog

The source of the Afon Llywd, this peat bog is up to six meters deep in places and it is of considerable archaeological interest. The bog is also a valuable habitat for wildlife.

Approximately 150M further along the track use the metal ladder on the left to get over the drystone wall. Follow the path keeping the drystone wall to your left until you reach a derelict stone farmhouse.

5. Ty Rheinallt

One of the 'Forgotten Farmhouses' Ty Rheinallt (Reynolds House) is typical of the small-holdings that would have existed prior to the industrialisation of the Blaenavon area.

Keep following the path until you reach a large re-vegetated tip. Carry on the path or go through the gate on your right to take a detour following the Coity Tip Trail waymarkers.

6. Coity Tip

You would be forgiven for thinking that this was a natural feature of the landscape, but this is in fact one of the oldest remaining tips in the Blaenavon area.

Follow the path along until you arrive back at the Car Park at Big Pit.

BLAENAVON INDUSTRIAL LANDSCAPE

TIRWEDD DDIWYDIANNOL BLAENAFON

Spoil to Spectacular Trail

The Trail is a circular walk of approximately 2.5 Kms (1.5 miles) which is suitable for families with younger children and should take about an hour to complete. For your own safety it is recommended that you wear stout footwear and warm waterproof clothing.

Llwybr o Rwbel i Ryfeddol

Mae'r Llwybr yn daith gerdded gylchol o tua 2.5 Km (1.5 milltir) sy'n addas ar gyfer teuluoedd sydd â phlant iau, a dylai gymryd tuag awr i'w gwblhau. Er eich diogelwch eich hun, argymhellir eich bod yn gwisgo esgidiau cadarn a dillad cynnes sy'n dal dŵr

Information/Gwybodaeth

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site.

For more information visit www.visitblaenavon.co.uk or contact the Blaenavon World Heritage Centre on 01495 742333.

Rydym yn gobeithio y byddwch yn cael hwyl yn archwilio Safle Treftadaeth y Byd Blaenavon. Am fwy o wybodaeth ewch i www.visitblaenavon.co.uk neu cysylltwch â'r Ganolfan Treftadaeth y Byd Blaenavon ar 01495 742333.

Tel/Ffôn: 01495 742333
www.visitblaenavon.co.uk
blaenavon.tic@torfaen.gov.uk

Answer to Carn Lakes Challenge: Well done if you spotted 'Coty Tip' looking in a South-southwest direction. Hard luck if the weather has spoiled the view this time around!
Ateb i Her Llynnoedd Garn: Da iawn os welsoch 'Tomen Coty' i gyfeiriad y de-orllewin. Trueni os yw'r hwydd wedi difetha'r olygfa y tro hwn!

